

UDK 202.6(474.5)

I tūkstantmečio pr. m.e. Lietuvos piliakalnių kaulo dirbiniai
(1. Darbo įrankiai)

E. Grigalavičienė

VU
ARCHEOLOGIJOS
KATEDRA

1. Įvadas

LIET / 125

Kaulo bei rago radiniai Lietuvos TSR archeologiniuose paminkluose dažni. Ypač jų gausu I tūkstantm. pr. m.e. piliakalniuose ir gyvenvietėse. Tuo metu augančiai gamybai buvo reikalinga daug įvairių įrankių. Geležies buvo gaminama nedaug, todėl gyventojai vartojo lengvai prieinamą žaliavą, kurią teikė besivystanti gyvulininkystė ir nuo seno praktikuota medžioklė.

Kaulo bei rago radinius pradėjo kaupti XX a. pradžioje pirmieji Lietuvos piliakalnių tyrinėtojai Liudvikas Kšivickis ir Petras Tarasenko, kasinėję rytinės, ypač šiaurytinės Lietuvos dalies¹ piliakalnius.

Pavieniai dirbiniai rasti ir vėliau tirtųjų piliakalnių bei gyvenviečių² žemutiniuose kultūriniuose sluoksniuose, datuojamuose iki m.e. IV a., susikaupė ir atsitiktinių radinių³. Kartu su kaulo dirbiniais rasta kita šiam laikotarpiui būdinga medžiaga: akmeniniai įtvėriamieji su skyle kotui kirviai, moliniai svareliai, verpstukai, pavienės titnago skeltės ar skaldytiniai ir pan. Visiems piliakalniams, kuriuose rasta kaulo bei rago dirbinių, būdinga gausi brūkšniuotoji keramika.

Kšivickis, skelbdamas savo tyrinėtųjų piliakalnių medžiagą, aprašė ir rastus kaulo dirbinius⁴. Iš Tarasenkos radinių aprašyti tik pavieniai. Neskelbti bei lig šiol nesuklasifikuoti ir naujai rastieji kaulo bei rago dirbiniai.

Šio darbo tikslas — aprašyti kiek galima visus ankstyviausiuose Lietuvos piliakalniuose rastuosius kaulo dirbinius, suskirstyti juos į grupes, nustatyti atskirų dirbinių paskirtį, chronologiją, apžvelgti jų gamybos procesą. Šių tyrinėjimų trūkumas tas, kad dar nėra galimybės padaryti kaulo dirbinių mikroanalizes.

Seniausieji kaulo bei rago dirbiniai, rasti Lietuvos teritorijoje, priskiriami mezolitui ir neolitui. Jų iš viso rasta apie 70⁵.

¹ Kšivickis tyrė Dūkšto (Ignalinos raj., 1909 m.), Petrešiūnų (Rokiškio raj., 1909—1910 m.), Moškėnų (Rokiškio raj., 1909 ir 1911 m.), Vorėnų (Molėtų raj., 1913 m.), Tarasenko — Velikuškių, Vosgėlių, Pakačinės, Maniuliškių (visi Zarasų raj., 1933 m.) piliakalnius.

² Nemenčinės (Vilniaus raj., 1953—1954 m.), Aukštadvario (Trakų raj., 1957—1960 m.), Juodonių (Rokiškio raj., 1958—1959 m.).

³ Bogutiškės, Nevieriškės, Svenčionių m. (Svenčionių raj.), Kalnočių, Kairelių, Papilių (Rokiškio raj.), Būdviečių (Kapsuko raj.), Mineikiškių (Zarasų raj.), Sokiškių (Ignalinos raj.) piliakalniuose ir gyvenvietėse.

⁴ L. Krzywicki, Grodziska górnolitewskie, Grodzisko w Duksztach, Grodzisko w Warańcach, Pamiętnik fizyograficzny [toliau — PF], 22, sk. V, 13 (1914); to paties, Piliakalnia pod wsią Petreszunami, Rocznik Towarzystwa przyjaciół nauk w Wilnie, 5, 1 (1914); to paties, Grodziska górnolitewskie, Grodzisko na Górze Ościkowej pod Rakiszkami, PF, 24, sk. V (1917).

⁵ Lietuvos TSR archeologijos atlasas, 1, žemėlapiai 5, 7, V., 1974.

Tai daugiausia smulkūs dirbiniai. Stambesnių kaulo bei rago dirbinių, pvz., kirvio, kaplio, Lietuvos piliakalniuose kol kas neaptikta.

Kaulo dirbiniai buvo gaminami iš vamzdinių karvių, arklių, elnių, paukščių kaulų, briedžių ir elnių ragų, prieš tai juos atitinkamai apdorojus⁶: riebalams pašalinti jie buvo virinami, po to nupiaunamos ar nukertamos nereikalingos kaulo dalys, dirbama dalis dažniausiai šlifuojama, akmeniniu grąžtu išgręžiamos skylutės. Suminkštintą kaulą kar-tais puošdavo, dažniausiai, geometriniais ornamentais: taškučiais, linijomis, akutėmis. Rago apdirbimo technika buvo panaši, tik nereikėjo šalinti riebalų. Ragą apdirbti buvo lengviau.

2. Darbo įrankių grupės

Darbo įrankiai iš kaulo pagal jų funkcijas skirstomi į: a) ylas, b) adatas, c) kaltus, d) gremžtukus, e) rėžtukus, f) peilius, g) neaiškios paskirties dirbinius, h) adiklius, i) kitus dirbinius.

a. Ylos. Tai vieni gausiausių kaulo dirbinių. Jos funkcijos labai plačios: ja perduriama įvairios medžiagos, vartojama kaip adata siūlui perkšti, įspaudžiamos įvairios duobutės, puošiant puodus ir kt.⁷ Ylų forma įvairi ir priklauso tiek nuo jų paskirties, tiek nuo žaliavos, iš kurios jos pagamintos. Ylų skirstymo pagrindu imama jos forma ir kiti būdingi bruožai (bendras ylos ir jos smaigalio ilgis, jų piūvis, tamprumas ir t. t.). Šis skirstymo pagrindas tinka ir kitoms dirbinių grupėms (adikliams, kaltams ir kt.).

1. Ylos iš gyvulių šonkaulių arba kaulų skelčių, panašių į juos, yra plokščios, jų galai nulyginti ir nusmailinti. Vienos jų padarytos iš storų ir stiprių šonkaulių, jų ilgis kartais siekia 17,2, plotis viršuje — 2 cm, nusmailintasis galas, trumpas, kitos — 6—13 cm ilgio su nusmailintais įvairaus ilgio (1—2,5 cm) galais (pav. 1: 2—5)⁸. Tokios ylos yra tampo-rios ir stiprios, nusmailintasis galas, palyginti, neilgas ir stiprus. Tai rodo, kad jos buvo skirtos dirbti su tvirtomis medžiagomis, greičiausiai, kietes-nėmis odomis, arba perdurti šiaip kurį nors kietą daiktą. Tokios ylos ras-tos Petrešiūnų, Moškėnų, Vosgėlių piliakalniuose. Ylos, skirtos dirbti su ypač kietomis medžiagomis, turi smarkiai susiaurintą ir ryškiu užsikirtimu ar palaipsniui perėjimu išskirtą smaigalį (pav. 1:6, 7, 9—11).

Tokių ylų rasta Petrešiūnų, Moškėnų, Velikuškių, Vorėnų piliakal-niuose⁹.

Panašių I tūkstantm. pr. m.e. ylų rasta Latvijoje¹⁰ bei neolitinėse gyvenvietėse Lenkijoje¹¹.

⁶ С. А. Изюмова, Техника обработки кости в дьяковское время в древней Руси, Краткие сообщения Института археологии АН СССР, 30, 15 (1946).

⁷ A. Kempisty, Narzędzia z kości i rogu południowej grupy kultury pucharów lej-kowatych z terenu wyżyny Małopolskiej, Materiały starożytne, 4, 303 (1958).

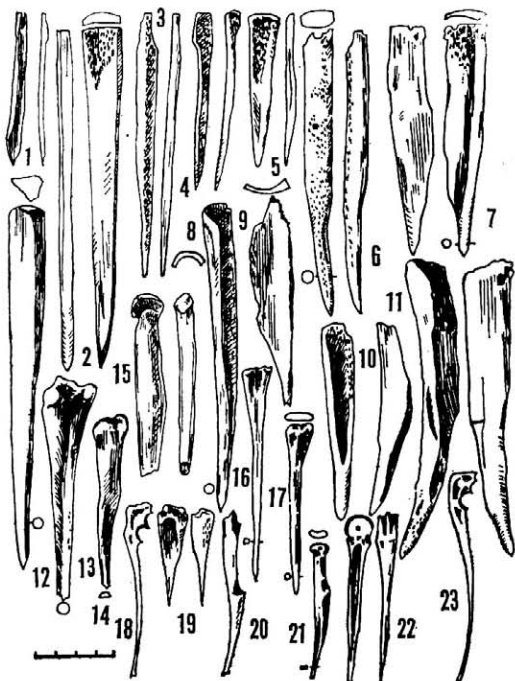
⁸ Kauno valstybinis istorinis muziejus (toliau — KVIM), 876:8, 1500:128, 184, 188, 1501:29, 114, 117, 190—194, 196, 197, 199, 201, 205, 217, 223, 226, 1502:61, Vosgėliai (be Nr.).

⁹ KVIM, 877:12, 1500:104, 111, 277, 1501:113, 164, 266, 1502:6, 10, 14, 40, 41, 42, 55, 57—60, 68, 69, 70, 1505:9, 11, 12.

¹⁰ Я. Граудонис, Латвия в эпоху поздней бронзы и раннего железа, табл. XV: 10, 11, Рига, 1967.

¹¹ A. Kempisty, min. veik., lent. XCVI:7, XCV:14.

2. Ylų iš atskelto vamzdinio kaulo piūvis „C“ formos, smaigalio — apvalus. Daugumos jų ilgis 5—10, kitų — 16—17 cm, nusmailintojo galo — 1,5—2 cm (pav. 1:8)¹². Kai kurių ylų viršutinės dalys buvo nugludintos, kartais viduryje turėjo apvalią skylutę. Tokios ylos taip pat buvo vartojamos darbui su storomis medžiagomis.

1 pav. I tūkstantmečio pr. m.e. Lietuvos piliakalniuose rastos ylos. 2, 5, 9, 10, 13, 14, 16, 18, 21—23 — Petrešiūnų, 1, 3, 4, 15, 17, 19, 20 — Moškėnų, 6—8, 11, 12 — Vorėnų piliakalniai

Jų gausiai rasta akmens amžiaus gyvenvietėse Lenkijoje¹³ ir ankstyvojo geležies amžiaus piliakalniuose Latvijoje¹⁴.

3. Ylos iš masyvių kaulų sudaro didelę grupę. Jų forma daugiausia priklauso nuo natūralios kaulo formos, smaigalys kiek apdailintas. Pagal kaulo, iš kurio jos buvo padarytos, rūšį jos skirstytinos į keletą pogrupių.

Ylos iš stambiaus kaulo, nupiauta ir nulyginta viršutine dalimi (iš jos sunku atstatyti buvusią natūralaus kaulo formą), piūvis apvalus arba kampuotas, labai stiprios, skirtos kietiems daiktams perdurti.

Jų rasta Vorėnų, Moškėnų, Petrešiūnų ir Vosgėlių piliakalniuose (pav. 1:12)¹⁵. Nemažai jų Juodonių piliakalnio gyvenvietėje¹⁶, datuojamoje I m.e. tūkstantm., kurio žemutinis sluoksnis datuojamas V a.¹⁷

¹² KVIM, 1378:24, 1500:100, 192, 199, 1501:218, 231, 232, 258, 1502:37, 55, 56.

¹³ A. Kempisty, min. veik., lent. XCVII:7, 11—15.

¹⁴ Я. Граудонис, указ. соч., табл. XVI:7—10, 13—16.

¹⁵ KVIM, 1500:242, 1501:254, 1502:12, 23, 46, 53, 56, 1378:91.

¹⁶ Rokiškio kraštotyros muziejus (toliau — RKM), 2597:24, 36, 3536:71, 54, 6, 81, 64, 65, 159.

¹⁷ L. Nakaitė, Juodonių gyvenvietės (Rokiškio raj.) archeologinių tyrinėjimų duomenys. Iš lietuvių kultūros istorijos [toliau — ILKI], 2, 138, V., 1959. Remiantis kaulo dirbinių gausumu, formomis ir panašumu su ankstyvųjų Lietuvos piliakalnių dirbiniais, Juodonių gyvenvietės žemutinis sluoksnis, mūsų nuomone, datuotinas II—III a.

*Ylos iš stambių kaulų, kurių ypač masyvi natūrali viršutinė dalis*¹⁸. Jų piūvis kampuotas arba netaisyklingai apvalus. Rastosis ylos daugiausia lūžusios įvairiose vietose, tai rodo, kad smeigiamoji dalis buvo ilga. Kartais jos labai trumpos, atrodo, buvo nulūžusios ir vėl nusmailintos.

Tokios ylos rastos Petrešiūnų, Moškėnų, Kalnočių, Velikuškių piliakalniuose (pav. 1:13, 14).

Išskirtinos *ylos su natūralia, išryškinta, apvalia galvute*. Jų vidurinės dalies piūvis ovalus, gana ilga smeigiamoji dalis (pav. 1:15)¹⁹. Tai rodo, kad jos buvo vartojamos dirbti su audiniais ar minkštomis odomis. Jos taip pat aukštai nulaužtos. Dalis šios formos ylių padaryta iš mažiau masyvių 5—12 cm ilgio kaulų.

Tokių ylių rasta Moškėnų ir Vosgėlių piliakalniuose, jos buvo vartojamos ir vėliau, tai rodo, tiesa, vienintelė yla, rasta Juodonių gyvenvietėje²⁰. Panaši yla rasta Nemenčinės piliakalnio žemutiniame kultūriniame sluoksnyje, datuojamame pirmaisiais m. e. amžiais²¹. Latvijos archeologai panašius dirbinius laiko arba ylomis, arba mazgų atrišėjais²².

Gausu *ylų, kurių natūrali viršutinė dalis plokščia, nusmailintas tik galas*. Jos yra ilgos ir plonos, smaigalys apvalus ar ovalus (pav. 1:16, 17)²³. Jos buvo vartojamos darbui su plona oda arba tankia medžiaga.

Tokių ylių gausiai rasta Petrešiūnų ir Moškėnų piliakalniuose, jų buvo Mineikiškių piliakalnyje, akmens amžiaus gyvenvietėje Lenkijoje²⁴, ankstyvojo geležies amžiaus piliakalniuose Latvijoje²⁵.

Išskirtinos *ylos iš sąnarinio kaulo, perskelto pusiau, su sąnariu arba be jo viršuje*. Jų forma panaši į adiklių, padarytų iš tos pačios rūšies kaulo, tačiau skiriasi labiau nusmailintu, kartais gana ilgu, ryškiu smaigaliu (pav. 1:18, 20, 21, 23)²⁶. Jos skirtos dirbti su nelabai kietomis medžiagomis. Jų rasta Petrešiūnų, Moškėnų, Mineikiškių piliakalniuose.

Taip pat Petrešiūnų, Moškėnų, Vorėnų, Vosgėlių piliakalniuose rasta keletas *ylų iš stambių kaulų, natūralia viršutine dalimi, ilgais smaigaliais*²⁷, taip pat *nedidelių, išlenkta smeigiamąja dalimi* (pav. 1:19, 22)²⁸, kurios, greičiausiai, buvo vartojamos dirbant su lengvomis medžiagomis ir plonomis odomis. Be to, ilgos ir plonos ylos galėjo būti vartojamos siūlui perkišti.

¹⁸ KVM, 877:46, 1500:32, 127, 241, 276, 1501:23, 48, 1505:2—9, 14, 1778; Žemelio kraštotyros muziejus (toliau — ZKM), Kaireliai (be Nr.).

¹⁹ KVM, 1501:56, 1378:86.

²⁰ RKM, 3536.

²¹ Lietuvos TSR Istorijos ir etnografijos muziejus (toliau — LIEM), AR, 226:149; P. Kulikauskas, Nemenčinės piliakalnis, ILKI, 1, 20, 12 pav. 4, V., 1958.

²² Я. Граудонис, указ. соч., 88, табл. XVI:2, 11, 12.

²³ KVM, 1378:17, 1500:57, 79, 114, 115, 117—122, 124—126, 129—132, 138, 1501:57, 74, 79, 82, 94, 144—151, 154, 1502:29, 1505:1; RKM, 9896.

²⁴ A. Kempisty, min. veik., lent. XCVIII:15.

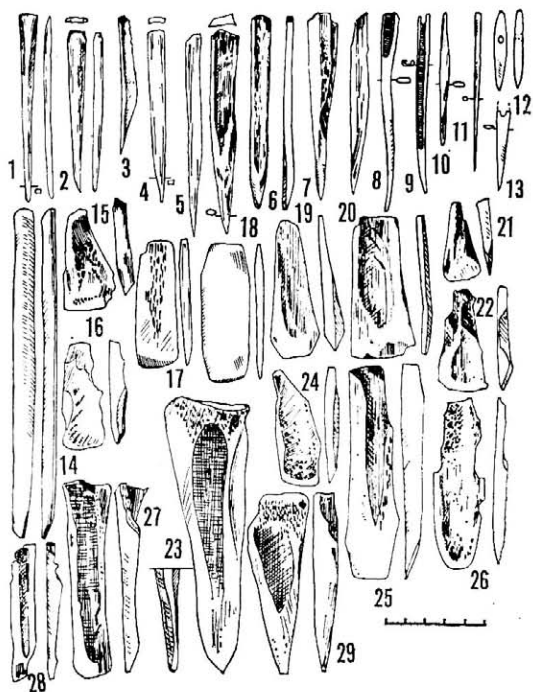
²⁵ Я. Граудонис, указ. соч., табл. XVI:1.

²⁶ KVM, 1500:96, 215, 303, 293, 1501:96; RKM, 9946.

²⁷ KVM, 876:15, 1501:35, 37.

²⁸ KVM, 1500:144, 1501:92, 185, 187, 189, 1502:26, 1505.

4. Ylos iš įvairių skelčių, gražiai apskaldytos, vienu nusmailintu galu²⁹ (pav. 1:1, 2:1—7) išskirtinos į atskirą grupę. Vieni jų smaigalys trumpas, nusmailintas, apvalaus piūvio, kitų — ilgas (pav. 2:8—11)³⁰, trečių — kiek plokščiu, 0,5—1 cm ilgio galu, atskirtu aiškiu susiaurėjimu vienoje pusėje (pav. 1:1)³¹. Jos galėjo būti vartojamos nelabai kietoms medžiagoms bei odoms perdurti. Ylos su ilgu smaigaliu galėjo būti taip pat vartojamos kaip adatos ir įspaudimui atspaudėlių molyje ar kitokioje masėje.

2 pav. I tūkstantmečio pr. m.e. Lietuvos piliakalniuose rastos ylos (1—11), adatos (12, 13), kaltai (14—29). 1, 2, 3, 8—11, 13, 14, 17, 18, 21, 22, 25—28 — Petrešiūnų, 5—7, 15, 16, 19, 23, 29 — Moškėnų, 4 — Nevieriškės, 12 — Popiškės, 20 — Vosgėlių, 24 — Vorėnų piliakalniai

Tokių ylių rasta Petrešiūnų, Moškėnų, Vosgėlių, Nevieriškės, Mineikiškių piliakalniuose. Panašios adatos žinomos ir lužitėniškoje ankstyvojo geležies amžiaus Slupcų stovykloje Lenkijoje³².

b. A d a t o s. Šalia ylių, kurių kai kurios turėjo ir siūlo perkišėjo paskirtį, Petrešiūnų ir Papilių (Rokiškio raj.) piliakalniuose rasta kaulinių adatų su skylute (pav. 2:12, 13)³³. Adatos nedidelės, 4—5 cm ilgio. Adatų paskirtį, be abejo, turėjo ir kai kurie dirbiniai be ašelių. Adatos, viena 7—8 cm, kitos 3 cm ilgio su skylute rastos ir kiek vėlesnėje Juodonių gyvenvietėje.

²⁹ KVIM, 1378:25, 1500:46, 53, 54, 58, 107, 140, 197, 1501:80, 154, 175, 176, 183, 184, 186, 206, 225, 227, 231, 232, 1502:27; Švenčionių kraštotyros muziejus [toliau — ŠvKM], Nevieriškės (be Nr.).

³⁰ KVIM, 1500:51, 68, 72, 133, 134, 1501:168, 175.

³¹ KVIM, 1378:78, 1500:40, 108, 137, 1501:209, 220, 224; RKM, 9950.

³² T. Malinowski, Osadnictwo kultury lużyckiej wczesnej epoki żelaznej w Slupcy, *Fontes archaeologici Posnanienses*, 8/9, pav. 36:9, 10, Poznań (1958).

³³ KVIM, 1500:67, 1501:181; RKM, 9945, 2597:21, 3536:54.

c. *Kaltai*. Jų rasta labai daug. Jais buvo daromos angos, grioveliai, įkirtimai, skylutės medyje, rage ir kitoje kietoje medžiagoje. Apdirbami buvo abudu kalto galai, nes jie turėjo atlaikyti stiprų smūgį. Todėl kaltai turėjo būti pagaminti iš labai kietos, atsparios medžiagos.

Kaltų forma labai įvairi. Pagrindinė jų dalis — ašmenys, jų ilgis bei dydis priklausė nuo darbo, kuriam kaltas skirtas. Pagal formą ir paskirtį jie skirstomi į keletą grupių.

1. *Ilgieji kaltai ir kalteliai* 3,6—17 cm ilgio, per vidurį kampuoto piūvio, 0,7—1,7 cm skersmens, ašmenų plotis 0,6—0,95 cm. Ašmenys įvairūs: tiesūs ar lenkti, netaisyklingi, nudirbti, dažnai suploninti iš abiejų, kartais iš vienos pusės. Kaltai labai siaurais 0,6—0,7 cm ašmenimis, matyt, buvę skirti preciziniams darbams su kietesnėmis medžiagomis (pav. 2:14). Tokie kaltai rasti Petrešiūnų, Moškėnų piliakalniuose ir Švenčionyse³⁴.

2. *Panašios į akmeninius įtveriamuosius kirvelius formos kaltai* rasti Petrešiūnų, Moškėnų, Vosgėlių, Mineikiškių piliakalniuose ir Švenčionyse. Jie padaryti iš atskelto plokščio kaulo, ašmenys 4,4—7 cm ilgio, plėtėjantys, tiesūs arba išlenkti, 1,5—3 cm pločio, gražiai iš abiejų pusių nugludinti. Kitas kalto galas susiaurintas, bet nesuplonintas (pav. 2:16)³⁵. Daugumas šių kaltų pagaminti iš kaulo, rečiau iš rago. Kiek išsiskiria Petrešiūnų kaltelis (pav. 2:17). Dalis kaltų yra labai paprasti, ašmenys netaisyklingi³⁶ (pav. 2:18—21). Kai kurių šios grupės kaltų (Moškėnų, Petrešiūnų ir Vorėnų piliakalnių) galas susiaurintas tik iš vienos pusės (pav. 2:15, 20, 22, 23)³⁷.

3. *Kastuvėlio formos kaltai* rasti Petrešiūnų ir Moškėnų piliakalniuose³⁸. Jų ilgis 7,8—10,8 cm, pagaminti iš plonos kaulo skeltės, ašmenys 1—1,8 cm pločio, trumpesni ar ilgesni, tiesūs arba lenkti, nugludinti iš vienos ar abiejų pusių. Kaltų viršutinė dalis susiaurinta, lyg rankena (pav. 2:24, 25). Keletas Moškėnų piliakalnio stambių kaltų (pav. 2:27, 28) yra pagaminti iš stambių vamzdinių kaulų su sąnariu, perpiovus juos pusiau ir suploninus bei atitinkamai susiaurinus ašmenis³⁹. Galas platus, tinkamas kalimui.

4. *Gaubtos plokštelės formos kaltai*, pagaminti iš perskelto vamzdinio kaulo, yra 5—10 ir 9—12 cm ilgio, ašmenys tiesūs arba lenkti, 1,85—2,3 cm pločio, nugludinti iš vienos ar abiejų pusių. Vidurinės dalies piūvis dažniausiai gaubtas (pav. 2:26, 29).

Šios grupės kaltai rasti Petrešiūnų, Moškėnų, Vosgėlių, Mineikiškių piliakalniuose⁴⁰.

³⁴ KVIM, 1500:65, 1501:262, 273—275; SvKM, Švenčionys (be Nr.).

³⁵ KVIM, 1378:16, 1500:157, 158, 170, 172, 258, 1501:261; SvKM, Švenčionys (be Nr.); RKM, 9894.

³⁶ KVIM, 1500:164, 168, 173, 314, 1501:257, 288.

³⁷ KVIM, 1500:173, 179, 1501:263, 283, 289, 1502:35.

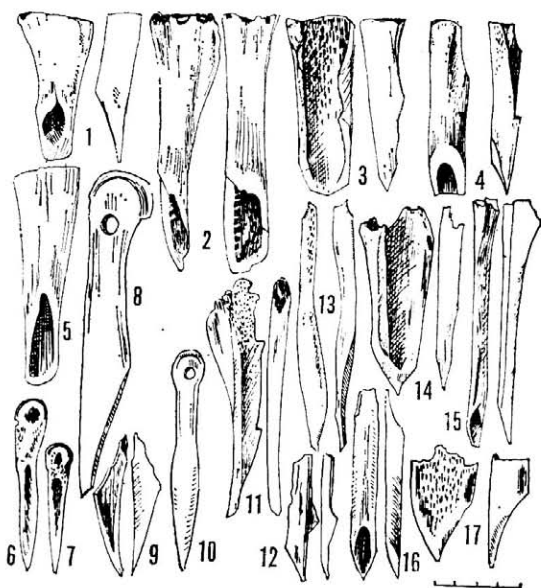
³⁸ KVIM, 1500:151, 154, 162, 1501:265.

³⁹ KVIM, 1500:224, 1501:268, 269.

⁴⁰ KVIM, 1378:80, 1500:152, 153, 159—161, 163, 178, 189, 227, 290, 298, 222—224, 1501:32; RKM, 9898.

Analogiški dirbiniai gausiai randami Estijoje mezolito ir neolito⁴¹, jų yra ir Latvijoje ankstyvojo geležies amžiaus medžiagoje⁴².

d. Gremžtukai. Tai 6—8, 9—15 cm ilgio įrankiai, pagaminti iš vamzdinio kaulo. Jų vienas galas — dirbamoji dalis, nuploninta iš vienos pusės, ašmenys 1,5—1,7 cm pločio nuploninti iš vienos ar abiejų pusių, tiesūs arba gaubti⁴³. Antrojo kaulo galo piūvis apvalus, trikampis ar netaisyklingos formos (pav. 3:1—5).

3 pav. I tūkstantmečio pr. m.e. Lietuvos piliakalniuose rasti gremžtukai (1—5), adikliai (6—8, 10), rėžtukai (9, 11, 12), peiliukai (13), neaiškios paskirties dirbiniai (14—17). 1—4, 7, 11, 15, 17 — Petrešiūnų, 8—10, 13, 14, 16 — Moškėnų, 5, 12 — Vosgėlių, 6 — Vorėnų piliakalniai

Gremžtukai buvo plačiai vartojami ir, beveik nepasikeitę, išsilaikė nuo aukštutinio paleolito iki ankstyvojo geležies amžiaus. Lietuvoje ankstyvojo geležies amžiaus piliakalniuose titnaginių gremžtukų jau beveik nerandame. Be abejo, juos pakeitė kaulo arba rago gremžtukai, nes odos apdirbimas tuo metu buvo dar plačiau praktikuojamas. Daug analogiškų neolitinės epochos gremžtukų rasta Europoje: tai gremžtukai iš elnio rago, rasti Šveicarijoje, eskimų gremžtukai odai apdirbti⁴⁴. Panašūs dirbiniai rasti Estijoje neolitinėje Narvos—Rijikiulos gyvenvietėje ir taip pat siejami su odos apdirbimu⁴⁵. Be to, panašių radinių rasta ankstyvojo geležies amžiaus Asvos piliakalnyje, tačiau jų paskirtis nenustatyta⁴⁶.

Gremžtuku greičiausiai laikytinas ir panašus įrankis, rastas Moškėnų piliakalnyje, plokščias, gaubtas, tiesiais kiek užlenktais ašmenimis ir susiaurintu galu⁴⁷. Neaiški paskirtis panašaus kaulo dirbinio, rasto Švenčionyse.

⁴¹ L. Jaanits, Kultuuri arengupidevusest Eestis üleminekulkesmiseli noormale kiviajale. *Studia archaeologica in memoriam Harri Moora*, 81, Tallinn, 1970.

⁴² Я. Граудонис, указ. соч., табл. XIV:7.

⁴³ KVIM, 876:3, 1378:22, 23, 79, 1500:274, 275, 296, 307, 312, 313, 316, 318, 320, 321, 325, 1501:103, 235, 264, 1502:52; SvKM, Nevieriškės (be Nr.).

⁴⁴ Дж. Г. Д. Кларк, Доисторическая Европа, 219, рис. 119, М., 1953.

⁴⁵ Н. Н. Гурина, Новые неолитические памятники в Восточной Эстонии. *Muistsed asulad ja linnused*, 164, lent. XL:9—14, Tallinn, 1955.

⁴⁶ А. К. Вассар, Укрепленное поселение Асва на острове Сааремаа, там же, 121 рис. 36:1.

⁴⁷ KVIM, 1501:25.

e. Rėžtukai. Odų apdirbimo įrankiams priskirtini taip pat kaulo rėžtukai. Tai įvairios formos skeltės suplonintais ir užaštrintais galais. Jų rasta Moškėnų, Petrešiūnų, Mineikiškių piliakalniuose (pav. 3:9, 11, 12)⁴⁸.

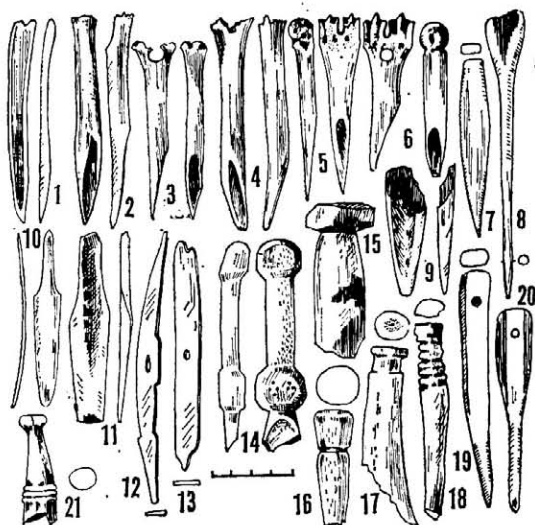
f. Peiliai. Vienintelis kaulo peilis rastas Moškėnų piliakalnyje (pav. 3: 13)⁴⁹. Jo ašmenys užaštrinti, galas nusmailintas, lyg rėžtuko. Peiliukas greičiausiai buvo skirtas darbams, susijusiems su odos apdirbimu.

g. Neaiškios paskirties dirbiniai. Su odos apdirbimu greičiausiai reikia sieti kaulo dirbinius, pagamintus iš vamzdinio kaulo, kurio vienas galas trikampio, apvalaus ar netaisyklingo piūvio, kitas — susiaurintas ir nusmailintas lyg adiklio (pav. 3:15, 16)⁵⁰.

Panašus kaulinis dirbinys rastas ankstyvojo geležies amžiaus durpytinėje Skomacko⁵¹ gyvenvietėje buv. Rytprūsiuose, tačiau jo paskirtis nenustatyta.

Dar neišaiškinta paskirtis kelių įdomesnių dirbinių, rastų Petrešiūnų ir Moškėnų piliakalniuose. Jie padaryti iš atskelto vamzdinio kaulo, ypač panašūs į gremžtukus, tačiau ašmenų vietoje išsikišęs lyg ylos smaigalys. Analogiškų dirbinių nerasta, todėl ir jų paskirtis neaiški (pav. 3:14, 17)⁵².

h. Adikliai. Jie sudaro gausią radinių grupę. Pinant tinklus, krepšius, virves, diržus ir t. t., jais viena juosta pakeliama, kita — nuleidžiama. Paprastai jų galas plokščias, įvairiai nusmailintas. Pagal formą adiklius galima suskirstyti į keletą grupių.

4 pav. I tūkstantmečio pr. m.e. Lietuvos piliakalniuose rasti adikliai (1—9, 19, 20), audimo įrankiai (10, 11), nėrimo įrankiai (12, 13), rankenos (14—18, 21). 1, 3—5, 8, 11, 17, 18, 21 — Moškėnų, 7, 9, 10, 12, 13, 19, 20 — Petrešiūnų, 2, 6, 14 — Vorėnų, 15, 16 — Vosgėlių piliakalniai

1. Iš perskelto vamzdinio kaulo su sąnariu viršuje adiklių pagaminta daugiausia. Jų ilgis 10—20, 4—6 cm (pav. 3:6—8, 10, 4:7, 9). Jų nema-

⁴⁸ KVIM, 1378:26, 1500:191, 196, 200, 201, 217, 1501:107, 293, 1502:41; RKM, 9897.

⁴⁹ KVIM, 1501:204.

⁵⁰ KVIM, 876:4, 1500:270—273, 284, 319, 1501:233, 234, 236, 1502:63, 1505:46.

⁵¹ O. K. Rossius, Die sogenannten Pfahlbauten Ostpreussens, Prähistorische Zeitschrift, 24, pav. 167, Berlin (1933).

⁵² KVIM, 1500:87, 330, 1501:264.

žai Moškėnų, Petrešiūnų, Vosgėlių, Kalnočių, Mineikiškių piliakalniuose⁵³. Gana gausu ir adiklių, pagamintų iš tokio pat kaulo be sąnario viršuje (pav. 4:1, 2)⁵⁴, dalis jų padaryta iš neperskelto vamzdinio kaulo su dvigubu sąnariu⁵⁵. Jų galai nuskelti ir plokščioji pusė ar šonas apdirbti. Šie adikliai yra daug trumpesni, mažiau plokšti, plokščias tik nuskeltasis galas, kuris dažnai nulaužtas (pav. 4:3, 5, 6). Sąnaryje kartais yra didesnė arba mažesnė apvali skylutė. Adiklio forma ir dažnai pasitaikantys nulaužti jų galai rodo, jog jie buvo vartojami dirbti su kietesnėmis medžiagomis.

Tokių adiklių rasta Petrešiūnų, Moškėnų, Vorėnų, Vosgėlių, Velikuškių piliakalniuose.

Adiklių iš neperskelto vamzdinio kaulo be sąnario nedaug. Nuplonintasis adiklio galas yra įvairaus dydžio, ovalios arba smailėjančios formos (pav. 4:4).

Jų rasta Petrešiūnų, Moškėnų, Kalnočių, Vorėnų, Nevieriškės piliakalniuose⁵⁶.

2. *Adiklių iš tiesių kaulo skelčių* piūvis keturkampis arba ovalus, galas nusmailintas plokščias, kartais apvalus (4:7, 19, 20)⁵⁷. Viršutinėje dalyje yra apvali skylutė.

Jų keletas rasta Moškėnų, Vorėnų, Vosgėlių piliakalniuose.

3. *Adiklis keturkampio piūvio, plokščia galvute*, labai primenantis smeigtuką (pav. 4:8)⁵⁸, rastas tik vienas (Petrešiūnų piliakalnyje). Jis savo forma ryškiai išsiskiria iš kitų kaulinių adiklių.

Adikliai yra vieni gausiausių dirbinių iš kaulo I m.e. tūkstantmečio paminkluose. Jų nemažai yra Juodonių gyvenvietėje⁵⁹. Tai plokšti dirbiniai iš gana masyvaus kaulo, dažniausiai sąnarinio, su nupiautu ar nenupiautu sąnariu. Galvutėje viena arba dvi skylutės. Panašus adiklis iš sąnarinio kaulo be galvutės rastas ir Nemenčinės piliakalnyje⁶⁰. Didelis adiklis iš plokščio sąnarinio kaulo su galvute rastas Būdviečiuose⁶¹. Vėlesnieji kauliniai adikliai supaprastėjo: buvo gaminami iš kaulo skelčių, piūvis keturkampis, dažnai su skylute viršuje. Tokie adikliai išsilaikė ir II m.e. tūkstantmetyje.

i. *Kiti dirbiniai*. Petrešiūnų piliakalnyje rasti keli išsiskiriantieji kaulo dirbiniai. Vienas jų plokščias, pailgas, vienas jo galas išskirtas

⁵³ KVIM, 876:5, 877:8, 9, 54, 1378:82, 1500:85, 86, 88—90, 269, 328, 1501:155, 159, 160, 163, 168—170, 1589:8; RKM, 9953.

⁵⁴ KVIM, 876:7, 1378:14, 18, 1500:94—99, 105, 106, 110, 123, 294, 302, 1501:97, 108, 165, 166, 171, 172, 198, 208, 254, 267, 1502:51, 62, 65, 1505:10; ŠvKM, Nevieriškės (be Nr.); ZKM, Kaireliai (be Nr.); LIEM, Sokiškės (be Nr.); Государственный исторический музей, Богутышки, 32748.

⁵⁵ KVIM, 876:6, 877:4, 6, 7, 1378:12, 13, 1500:84, 1501:161, 162, 167, 181, 203, 1502:2, 49, 50.

⁵⁶ KVIM, 1500:272, 1501:116, 1502:64, 65; ŠvKM, Nevieriškės (be Nr.); RKM, 3537.

⁵⁷ KVIM, 876:17, 1501:49, 195, 229, 1502:67; L. Krzywicki, Grodziska górnolitewskie. Grodzisko w Warańcach, PF, 22, sk. V. (1913).

⁵⁸ KVIM, 1500:116.

⁵⁹ RKM, 3536:29, 65, 2, 75, 2597:35, 57.

⁶⁰ LIEM, AR 226:124.

⁶¹ LIEM, 4221.

nuo likusios dalies, susiaurintas ir sudaro smaigalį, kitas — nusmailintas viduryje skylutė (pav. 4:12). Antrasis radinys — pailga plokštelė su apvalia skylute viduryje, aplaužytais galais (pav. 4:13), todėl atstatyti jo buvusią formą sunku⁶². Abu šie daiktai dėl jų panašumo su dabar tam tikslui vartojamais įrankiais laikytini nerimo įrankiais.

Be to, Petrešiūnų ir Moškėnų piliakalniuose rasti plokšti buku galu susiaurintu koteliu, 8—10 cm ilgio dirbiniai⁶³, kurie dėl savo panašumo su vėlyvojo geležies amžiaus miniatiūriniais juostų audimo įrankiais, jais ir laikytini (pav. 4:10, 11).

Liko dar neišaiškinta Vosgėlių ir Petrešiūnų piliakalniuose rastų kelių plokščių kaulinių dirbinių suplonintu arba ir nusmailintu vienu galu paskirtis⁶⁴. Taip pat neaiški paskirtis Petrešiūnų piliakalnyje rastų kelių gražiai apdirbtų susiaurintais ir smailėjančiais galais plokštelių.

Moškėnų, Vorėnų, Vosgėlių piliakalniuose⁶⁵ rastos pagalbinės įrankių dalys — rankenos. Jų galai ryškūs, pastorinti, puošti ranteliais, grioveliais akutėmis (pav. 4:14—18, 21).

M.e. I tūkstantm. Nemenčinės, Aukštadvario piliakalnių bei Juodonių gyvenvietės tyrinėjimai rodo, kad pirmaisiais m.e. amžiais kaulo dirbinių sumažėjo, sumažėjo jų tipų, apsiribota yломis, adatomis, adikliais, rankonomis. Dirbinių formos buvo neįvairios, beveik visur vienodos. Darbo įrankių gamybai vis daugiau vartota geležies, tačiau kaulo dirbinių jie dar galutinai nepakeitė.

3. Išvados

1. Kaulo radiniai Lietuvoje pradėti kaupti nuo XX a. pradžios. Seniausieji Lietuvoje rasti darbo įrankiai (ylos, kaltai ir kiti) priskiriami mezolitui ir neolitui.

2. Kaulo dirbinių, ypač darbo įrankių, formos bei tipai mažai kito ir mezolito įrankiai beveik nesiskiria nuo ankstyvojo geležies amžiaus kaulo įrankių, todėl jie negali būti kriterijus etninėms riboms nustatyti.

3. Analogiški kaulo įrankiai randami mezolito, neolito ir ankstyvojo geležies amžiaus paminkluose Latvijoje, Estijoje, buv. Rytprūsijoje, Dauguvos aukštupyje, Lenkijoje.

4. Lietuvos ir Latvijos teritorijų radinių analogiškumas rodo vieningą šių sričių gamybinių jėgų išsivystymo lygį ir kultūros bendrumą.

5. Pirmaisiais m.e. amžiais Lietuvoje darbo įrankių gamybai vis daugiau pradėta vartoti geležį, tačiau kaulo dirbinių jie dar galutinai nepakeitė.

Lietuvos TSR Mokslų akademijos
Istorijos institutas

Gauta
1974.X.3

⁶² KVIM, 1500:15, 17.

⁶³ KVIM, 1500:55, 1501:238, 239, 247.

⁶⁴ KVIM, 876:11, 1505.

⁶⁵ KVIM, 876:14, 1378:11, 1501:16, 18, 20, 49, 153, 1502:20.

Костяные изделия из городищ Литвы I тысячелетия до н. э.

(1. Орудия труда)

Е. А. Григалавичене

Резюме

Древнейшие костяные изделия, которые относятся к эпохам мезолита и неолита, из городищ Литвы в основном были собраны в I половине XX в. Л. Кшивицким и П. Тарасенко.

Исследуемые костяные орудия труда по своему назначению подразделяются на шилья, иглы, долота, скребки, резцы, ножи, кочедыки и др. Больше всего найдено шильев, употреблявшихся для прокалывания, продевания нити, проделывания отверстий и в качестве иглы. В зависимости от формы и вида кости, из которой изготавливались орудия труда, последними обрабатывались твердые и мягкие материалы или ткани. Иглы были двойной формы: типа шила или иглы с ушком. Многочисленна группа костяных долот, предназначенных для проделывания отверстий, бороздок и т. п. Своей формой, размерами выделяются отдельные орудия этой группы, употреблявшиеся для более тонких работ. Для выделки шкур служили скребки, резцы, пластинки разной формы, ножи и т. д. Многочисленна группа, представленная кочедыками для плетения сетей, шнуров, ремней и т. д.

Формы и типы костяных орудий труда в период от мезолита до эпохи раннего железа отличались консервативностью. Орудия труда, сходные по форме с найденными в Литве, были распространены на территории Эстонии, Латвии, Польши, быв. Вост. Пруссии и др., что указывает на одинаковый уровень развития хозяйства и культурную общность.

Хотя в первых веках н. э. в Литве для изготовления орудий труда все больше употреблялось железо, костяных изделий окончательно они не заменили.

Институт истории
Академии наук Литовской ССР

Поступило
3.X.1974

Bone wares from the hill-forts of Lithuania of the 1st millenium of B. C.

(1. Tools of work)

E. Grigalavičienė

Summary

Bone wares of various types from the early hill-forts of Lithuania dated to the 1st millenium of B.C. are discussed in the report. Metal wares were used for their processing. Awls used for pressing in piercing and poking thread are found more often. According to the form there are separate groups of awls; some of them are used for work with hard things, others — with soft leather or material.

There are chisels in the group of tools too. Referring to their forms and size separate groups are singled out. Some of them are devoted for more or less exact works. Such tools as scapers, chisels, knives and splitters of various forms are connected to the direct processing of leather. Many darning needles used for weaving plasters, baskets, ropes, belts have been found.

The spread of the analog bone wares in the neighbouring territories — in Estonia, Latvia, Poland and the territory of the former East Prussia in the 1st millenium B.C. shows the same level of economy and the community of culture of the mentioned countries.

Institute of History
of the Academy of Sciences of the Lithuanian SSR

Received
October 3, 1974